

Çıldır Köyleri Seyahat Notları-I

Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

Takdim

Çıldır, çok eski bir maziye sahip bölgedir. Merkezi Ahıska olan Çıldır Atabekleri adıyla geçen Ortodoks Kıpçak Türklerinin hükûmet bölgesidir. Bu bölge, Gürcistan Krallığına dahil olup Safevî Türkmenleri nüfuzundayken, 1578 yılında cereyan eden Osmanlı-Safevî savaşları sonucu Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Çıldır Cengi'ne sahne olan bölgenin fethiyle kurulan eyalete de *Çıldır Eyaleti* denilmiştir. Vali Paşa, Ahıska'da otururdu. Fetihden sonra bölge ahalisi zamanla tamamen Müslüman olmuştur. Konuyla ilgili tafsîlatlı bilgi, Kırzioğlu'nun **Kıpçaklar** kitabıyla bizim **Posof'un Çizgileri** adlı kitabımızda verilmiştir.

Merhum Hocam Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu (1917-2005)'nun, hayattayken bize vermiş olduğu özel evrakı arasında küçük bir cep defterine rastladık. Bu defter, aslında 1930'lu yılların polis karakolu görevli memurlarına mahsus nöbet defterinden bozma, 12x16 ebadında, 45 yapraktan meydana gelmektedir. Deftere zımbayla eklenmiş karton kapak üzerinde eski yazıyla ve sabit kırmızı kalemle “**1948 Çıldır Köyleri Seyahat Notlarım**” ibaresi bulunmaktadır. Defterin önden 31 yaprağı, arkadan da iki yaprağı kullanılmıştır. Yaprakların çoğunun tek yüzü yazılmış, bazılarının da iki yüzüne yazılmıştır. Notların tamamı eski yazıyladır.

Biz, bu defterdeki notları olduğu gibi veriyoruz. Okununca anlaşılacağı gibi bu notlar, gidilen yerin eşraf ve ehli dilid kişileri ağzından, sahada dinlenen bilgilerden meydana gelmektedir. İlk elden alınan ve üzerinde ayrıca çalışılmayan bu notlara biz de dokunmak istemedik. Bu sebeple bazı imlâ ve ifade bozuklukları tabiidir.

Notlar arasında yer alan çizimlere de işaret etmek lâzım. Bunlar sırasıyla, 1. Rabat'ta menşei bilinmeyen bir yazıyla kale kitabesi, 2. Güğübe'de kiliseden kalma taş süslemeleri, 3. Kertene kilisesiyle ilgili renkli taş işlemleri, 4. Kurtkale camii minberi göbeği, 5. Kurtkale'de kilise plânı, 6. Zığaristav'da kilise plânı, 7. Yerli Çayis'te kilise dış cephesi, 8. Yerli Çayis'te köç heykelleri, 9. Kenarbel'de at heykeli, Suxara'da Aşık Şenlik'in mezar taşı, 11. Suxara'da köç heykeli...

Notlarda dil, tarih, etnoloji ve folklorla ilgili çok değerli malzeme bulunmaktadır. Bu çalışma, bir bilim adamının gayret ve samimiyeti hakkında fikir vermesi bakımından da ayrıca önemli olsa gerektir.

Okuyucuya yarar düşüncesiyle birkaç dipnotla yazının sonundaki köy ve kasaba bilgilerini biz ekledik.

Biz bu yazıyı yayına hazırladıktan sonra Hocamızın aynı bölgede yaptığı incelemelerle ilgili ikinci bir defterine daha tesadüf ettik. Ondan da ileride bahsedeceğiz.

Bu vesileyle, Türkolojinin büyük âlimi, aziz hocamız Prof. Dr. Kırzioğlu'nu rahmet ve hürmetle anıyoruz.

Yunus Zeyrek

Rabat'ta Değirmenci Aşık Ali Usta, Sedayî'nin şiirlerini bilir.

Kunduzxev köyü, şimdi harabedir. Koravel'in batı hududundadır. Hoca İrfanî'nin köyüdür.¹

Zurzuna'nın şimalindeki tepeye şimdi Yıldırım-tepe deniyor. Eskiden Moziret Tepesi derlerdi. Bu adla tepede ziyaret vardır.

Kaleli köy, gölün şimalinde, yalnız Rabat'tadır. **Kurtkale**'nin altında Kızkalesi vardır. Başkaca kale harabesi yoktur.

Rabat'ta Osmanlıların top güllesi bulunmaktadır. Rabat ahalisinin hepsi **Borçalı**'nın Hamamlı köyünden gelmişlerdir. Bu köyün eski ahalisi kaçmış, boş iken burada iskân edilmişlerdir. *Terekeme*

ve **Karapapak** derler. Boyları yoktur. Karapapak, *Terekeme*'ye göre daha kibardır. Hepsi Sünnî'dir. Mürid yoktur. Merkezden gelen dere boyundaki boğaza Çıldır Boğazı derler. Kibledeki tepeye Ziyaret derler. Eski ahalisi hakkında bir şey bilinmiyor. Esas temelini bilen yoktur.

Merkez, *Terekeme*, *Yerli*, *Kürt* karışıktır. Rabat *Terekeme*, *Sabadur Yerli*, *Vartmana Yerli*, *Sikerep Yerli*, *Çayis Yerli-Terekeme*, *Meyram Terekeme*.

Meyram ve Tezeköy, Beğrexatun'un altındadır. Bunlar, Japon harbinden sonra 43 sene evvel Borçalı'dan gelmişlerdir. Sabadur, Vartmana, Sikerep, Beğrexatun, Xilevan, Kurtkale hep *Yerlidir*. Kodas, Colit *Yerlileri*, *İmir* Hasan köyünden geldiğinden *İmir Terekeme* derler. Kabadırlar. Xamaş, Zerebük; Vaşlop, *Kürt*'tür.

Tatalet, Okşit, Kertene, Kurtkale, Çamurda, Ampur, Zığaristav, *Yerli Çayis*, *Yerlidir*. Kenarbel'in çoğu *Yerlidir*. Kalanı *Terekeme*. Çıldır'ın *Terekemeleri* kızınca *Yerli* köylülere *Cavak Köpoğlu* derler. Ahali arasında bunlara *Çinçavat* derler. En çok bu tabiri derler. Yine kızınca *Çatıkuyruk*, *Bezbaş* da derler. Çünkü bunlar papak giyme, sarık sararlar. (*Yerlilerin* şalvarı körüklü ve ağı yerden sürünürmüş. Uçkurla ağı toplar beline sararmış. Onun için *Çatıkuyruk*; bir de kırmızı şaldan elbise giyindiklerinden *Sırtısı* derler.)

Rabat köyü, Çıldır Boğazında, Karasu'yun solunda, güneyindedir. Hep taşlık ve deredir. Eşek çok saklanır. Her eşdikçe bu köyde büyük tandırlar çıkarılır. Küp çıkar. Tandır toprağı Urta'dan gelir. Rabat'ın kible yanında da küp toprağı vardır. Köyün şimal şarkındaki tepelere Kördere, köyden geçen Karasu'ya bir kadına göre Ağcasuyu derler. Küp, harabelerde çok bulunur. İçinden insan kemiği çıkar. İnsan boyunca. Köyün şimal tarafında çok mezarlık vardır. Müslüman mezarlığı.

Bu köy, eskiden üç evmiş. Şimdi 73 hanedir. Buraya 93'ten yedi sekiz sene önce Hamamlı'dan gelmişlerdir. Orada kan davası güden düşmanlarının elinden kaçmış ve Rabat'a gelmişler. 626 nüfustur bugün. 1870'ten beri gelenlerden üç evden türemedir. Hâlâ üç kişi Gürcistan'da doğmadır.

Rabat köyünde eskiden iki kilise varmış. Beyler ve asker, kalede kalırmış. Buna Şeytankale derler. Rabat köyünden kaleye kadar dere boyunca ev harabeleri vardır. Sırtta, yamaçta dereden 35-50 metre yukarıda derenin solunda ince bir yol kaleye gider.

Köyle kale arasında düz hesap 400 metre var. 400 metre aşağıda şimalde dere içerisinde adalı kayalık üzerinde kale ve kiblede ve şose solunda kalaçası var. Kalenin yukarısında köye doğru kalenin 150 metre kiblesinde köy harabesi var ve karşısında ufak bir mağara var. Suyun sonundaki biraz düzlükte köy harabesi var.

Köyden kaleye yamaçta ara bir yolu vardır. Suxara'dan şarktan kaleye iki yol iner. Yol yanlarında kayın fundaları vardır. Su donmaz, atla butla donar. Araba yolu kalenin garp yanına kadar gelir.

10.7.1947-Rabat Şeytankalesi

Ağcaderesi denilmesi bir kadının adıdır. Kale, Karasu'yun üzerinde sol koldaki bir yarım adadadır. Kapısı garp cephesinde, şimale açılıyor. Kapı dışında da çeper vardır. Üstteki birçok kabartma yukarıdan aşağıya mazgaldır. Garp ve şimal surunun temelleri iki üç metre kadar yontma kara taş, diğer duvarlar hep ufak taştandır. Harcı çoktur.

Şeytankale'nin dış kapısında ayrıca hisar ve taş söveli bir kapı geliyor. Esas surun altından geçen kapı yeri iki kapıdır. Kapının üzerinde iki büyük kayadan söve vardır (üst eşik). Ayrıca bu dış kapıdan başka bir ilâve taş kapı yeri vardır. Dış kapının arkasında mandal ağacı delikleri vardır. İki kapının arası 12 ayaktır. Bunun dışarıdan mandal yerleri var. Kapının iç yüzünde garp yanında bir su sarnıcı vardır.

Kalede kapı semti ayrıca bir iç kaledir. İç kalenin kaleye doğru olan şark cephesinde de, (Δ şeklinde yukarıdan aşağıya nişana yarayan) kabartma mazgallar vardır.

Kilisenin şimal ve uzun cephesinde girerken kapının sağ yanında köşeye doğru bir kabartma haç izi vardır. Kapının dışında temeldeki mermerli kırmızı söve taşları kabartmadır.

Kilisenin içi ve dışı, yontma taştır. Şark cephesi mihrap şeklindedir. Şarktaki cihet içten mihrabın yanında biri cenup, biri şimal duvarda iki tane dolap vardır□ şeklinde. Kilisenin cenup yanında hisar duvarı parçası vardır. Kilisenin içerisinde Müslüman mihrabı tertibatı da yapılmıştır (Müslüman Çinçavatlar). Binanın garp, yani kale kapısına tarafki cephesinde kurşun yarası izleri var. Boz taştan yapılmıştır. Kalede sıvalı bir kapı vardır. Su kapısı imiş. İç i sıvalıdır. Ağzı geniş üç metre kutrundadır. Kalede harçlı ve harçsız bina harabeleri de vardır. Yine bu kalede kayaları oyarak taş dibek yapmışlar. Dibek

ve yalak taşları vardır. İç kale iki kattır. Dış katına bir kapı ve bir pencereden girenler, Narinkale kısmına bir büyük pencere ki kapıdan 8-9 metre yüksekte bir taş çıkıntısından sarkıtılan iple veya portatif merdivenle çıkılmış.

Harcı taştan fazla göründü-
ğünden taşları da ufak olduğun-
dan Ağcakale de denilebilir.
Rabat köyünün eski ahalisinin
nerede olduğunu bilmiyorlar. Köy harabe ve otlu
imiş. Kilise, karşı mahallede kıblededir. Harçsız bir
kalesi vardır. Kalaça derler. Belki de yeni kale bu-
dur. Üç kapılı kalenin iç kale kısmının garp yüzün-
de temelde kırmızı 50-60 murabbaında kırmızı taşa
bir süslü yazı vardır.

Rabat'ta Taşdemiroğullarından Demir ağadan:

Axadel, Dağıstan köyleri de bu ad ile dir.

Sedayî'yi Rabat köyünden gören yok. Âşık Şenlik'ten yaşlıydı. Sabadur'da sözlerini bilen yoktur. Sedayî'nin sözlerinden:

Şenlik'in, “Merhaba Usta Sedayî, aşk-ı irfan merhaba...” diye başlayan deyişi var.

Oğuzlu'da Kıracı Murad, Sedayî'nin sözlerini bilir. Gügübeliler de bilir.

Sedayî *Yerliydi*. Gözleri evvelce sağlamış, sonradan kör olmuş.

Sabadur'da Alioğullarından Ahmet oğlu İskender ağadan (yetmiş yaşlarında olur):

“Âşık Sedayî, ismi Es’ad’dır. Bu köyün ahali-si *Yerli* Çayis’ten gelmiştir. Alioğullarından Hurşit oğlu Gülsüm’den doğmadır. Başkaca bu köyden âşık çıktığını bilen yok. Anası Gügübeli Cuvantelli-lerden Ahmed’in kızıdır. 65 yaşlarında iken bundan 60 sene evvel Kurtkale’de halasıgilde misafir iken vefat etmiş (1823-1888). (1948-60=1888; 1888-65=1823).

Babasının ilk çocuğu Es'ad (Sedayî), sonra Reşid, Arık (asker), bacası Sona burada öldü. Kardeşleri de Sabadur'da yerleşmişti; vefat etmişlerdir. Şimdi ailesine Balkaya diyorlar. Bacısı Xırtız, Meşe-Xevat köyüne köçmüştür. Sedayî, âşıklık ve çiftçilikle uğraşırdı. Yirmi yaşlarında iken **hak verilende** bir gözü kör oldu. Daha önce anası çıra yararken sıcrayan parçayla gözü kör oluyor. Yirmi yaş-

**Rabat'ta ve buradan aşağıya güğem
(dağlarda çalılarda yetişir, çok bodur
olur, ot ve ağaç olur. Gök ve lacivert
renginde bir yabanî meyvedir).**

Dere yemişleri: Karağat, dilburan, germeşoy, kırmızı meyve, kılıbaba, gelin düğmesi (erik gibidir), moş (kalede vardır, hepsinden iyi meyvedir), çiğelem, cinav, ayı meyvesi, fındık (yuvarlaktır).

larında iken koyun güderken Şeytankale'nin gümbatan tarafındaki sırtta yatarken gece rüya görmüş, **vergi verilmiş** derler.² O geceden sonra birkaç gün hasta yatıyor; sonra gözü kapanıyor. Elinde değnekle gece komşulara gider, kör olduğu halde evleri dolaşır. Saz alır, güzden bahara kadar Posxov, Şavşet ve Kobliyan, Acara taraflarında

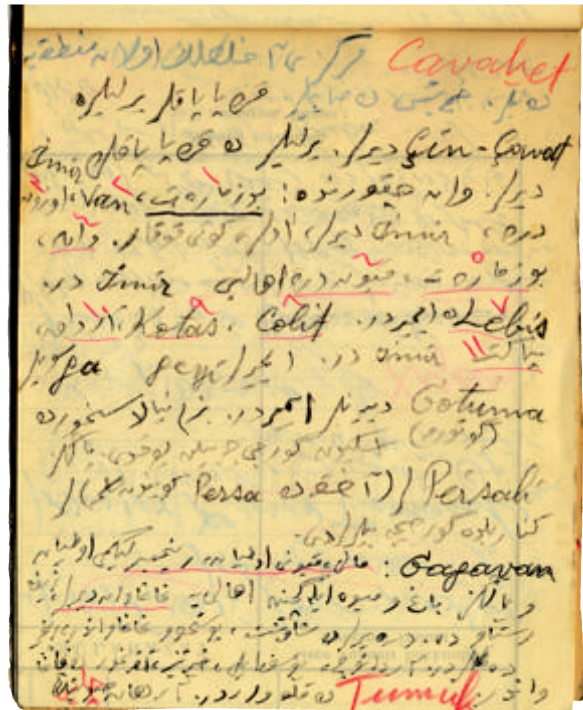
gezerdi. Yazın gelirdi.

25 yaşlarında Meşe-Xevat'ta mollanın kızı Cevahir'le evleniyor. Kayınbiraderleri Salah ve Aziz idi. Çocuğu oldu, öldü. Hiçbiri yaşamadı. Hiç nesli kalmamıştır. Hanımı da sonradan Kenarbel'e kocaya gidip orada öldü.

Sedayî, ümmîydi, okumamıştı. Âşık Şenlik ile deyişmiş, o da sen benim ustamsın demiştir...

Sabadur, on bir hanedir. Hepsı *Yerlidir*. Yaylaları ve içme suları yoktur. Şehrin şimal tarafından Kür (Ardahan Çayı) geçer. Keskin bir dereden geçer. Çayis'in altında Sukarışan'da Çıldır'ın Karasuyu'na karışır. Derede pınarlar vardır.

Taşıması güçtür. Köylüler, yaylasızlık ve susuzluktan hicrete razıdılar.

Defterden bir sayfa.

1948 - Çıldır Gölü ayağında dört kitabe taşı bulunan Akkoyunlu Köprüsü.

Sedayî mahlâsıdır. Sözlerini buralarda bilen yoktur. Sesi son derece güzeldi. Belki de Sedayî, adını bundan almıştır. Sesi çok Davudî idi. Köyün sulu çayırı ve otlığı yoktur. Evvelce Lefter dağı bu köyün yaylasıydı. Çayırılar da Lefter'dedir. Bunları yazdıran İskender Balkaya, Sedayî'nin amucasının oğlu oluyor. Sözlerini hep günbatan tarafında bilirler. *Terekeme* tarafı bilmez. Kurtkale'de Cuvantellilerin eniştesi Ali, bunun halasının eridir. Belki sözlerini o bilir.

Eski Beğrexatun, Ardahan-Çıldır şosesinin kible yanında, Kayınlık dağı ve Eğrisu dağı eteğindedir. Çıldır'ın Hoçuvan ve Ardahan merkez kazasının ucundadır. Yeni Beğrexatun, 335'te Millî Şûra zamanı Gürcistan'dan gelmişlerdir, *Terekemeler*dir. 93 hanedir.

Eski Beğrexatun'un ahalisi: Eski ahalisi hicret etmiş. Bugünkü ahalisi, 93'ten önce (babaları burada doğduğundan 72'den önce) Tiflis merkez nahiyesinden, Borçalı'dan gelmiştir. 24 ev hep Borçalı *Terekemesi*dir. İran'dan gelme Tatlar da 18 evdir. Geri kalan 61 ev, Ahılkelek'in Kumris köyünden, Acara'dan (bugün beş ev), Ölçek'ten (*Kürt Şamil*), ve saireden gelmedir. Dedeleri bu köyde doğan yoktur. Buranın ahalisi, Pasin'e ve saireye gitmiş.

Bu köyde bir kilise harabesi vardır. Cami de Cemşid'in damının arkasındadır.

Yeni Beğrexatun arazisine Paşapınarı derlerdi. Sonradan Ruslar bu araziye Beğrexatun'dan alıp Kars'ın Samavat köyünden Asurîleri Japon harbinden önce getirip 110 evi yerleştirdiler. Teze Beğrexatun dediler. Sonradan 334'te Asurîler kaçınca şimdiki ahalisi geldi. Kilisesi de yapılmamıştır.

Vel'in kalesi, Kür solunda ve ufak bir yarımada üzerindedir. Hepsi *Yerlidir*. Gügübe'de 1326'da yapılmış muntazam

bir köy camii vardır. Gügübe'nin garbında Mağlısa dağı vardır. Köylüler buraya Ziyaret derler. Bu dağın tepesinde dört köşe örülü bir kale vardır. Karşısında da tandır ocağı, etrafında da mezarlık var. Şehidler derler. Bu dağın arkasında Uğuzdüz köyü vardır. Masatı çayırın kenarında boz taştır. Bir adam boyu kadar yere gömülü bir o kadar da dışarıdadır. Uğuz'da, Vel, Gügübe, Börk ve Könk gibi dört köyün çayırı vardır. Ekenek yoktur. Mağlısa'da yayla yoktur. Bu dağın şarkı Gügübe, garbı Börk'tür. Gügübe, 130 hane, hepsi *Yerlidir*. Köyün şark şimalinde Güney tepesi meşe Ardahan, Niyalasxor hududu var. Burada eski bir kilise vardır. Yıkarak mektep yapmışlardır. Birleşik halkalar hâlinde işlemeli taşları vardır. Bu köy Hanak'a bağlıdır.

Kertene'nin altında Cocorta'dır. Aşağı Kür'ün şarka döndüğü dirsekteki bağlara Gaçıyan diyorlar. 93'ten önce burada *Kürt* oturmuş. Aşağı ve yukarı diye iki köy vardır. Bu bağlarda *dut, vişne, elma, erik ve cancur* yetişir. Kertene'nin bağları buradadır. Uğuz'un suyu, yukarıdan gelerek burada soldan Ardahan suyuna karışır. ■

-Devamı var-

1 İrfanî için bakınız: Yunus Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara 2007, s. 74-78.

2 Hak verilmesi, vergi verilmesi: Halk şâirlerinin bir rüya âleminde kendilerine âşıklık kabiliyetinin verilmesine dair inanç geleneği ile ilgili sözlerdir.